

Brigada u beogradskoj operaciji

(20. septembar - 20. oktobar 1944)

Poslije oslobođenja Valjeva, u gradu je zadržana samo 2. brigada, da bi »se kupala, razušavala, sređivala jedinice i vršila prijem novopridošlih boraca.«^{1,80} Prva je gonila Nijemce prema Ubu do Klanice, između Divaca i Glavca, da bi se 20. septembra pomjerila Valjevu na sjever, u selo Kličevac. Pomjerajući se dalje na sjever, 1. brigada je 23. septembra zaposjela položaje u rajonu Koceljeva, da bi zatvarala puteve od Pabca prema Valjevu. U Jabuci, Koceljevu, Bobiji, u Subotici i okolnim manjim selima, tridesetak kilometara sjeverno od Valjeva, brigada je ostala do 28. septembra, kad je pomjerena na Cer, odnosno na cestu Krupanj-Šabac, u rajon sela Rumska-Metlič.

Šesta divizija je pomjerena prema Ceru na zahtjev Vrhovnog komandanta, koji je 26. septembra tražio da »jedna solidna i čvrsta jedinica, kao što je VI lička«, pomogne 12. korpusu »na pravcu Šabac-Cer«, jer »tek na taj način Lekić će moći odahnuti i reorganizovati korpus«. Kad je već 1. brigada bila na Ceru, 27. septembra, komandant 1. armijske grupe Peko Dapčević je obavijestio Vrhovni štab da će se »hitno intervenisati sa Šestom divizijom prema Ceru, u cilju razbijanja neprijatelja, ovladavanja Cerom i dejstvovanja prema Savici.«¹¹⁸⁰

Dan kasnije će 1. brigada krenuti iz Valjeva preko Koceljeva za Gradojeviće na Ceru, a Treća iz Miličiniće za Tekeriš »u cilju pročišćavanja četničkih bandi na Ceru.«¹¹⁸⁰ Četnici ni na jednom mjestu nisu pružili otpor. Brzo su nestajali i da iza njih nisu ostajali zločini (kod Jabučja bataljon »Matija Gubec« je zatekao silovane i na smrt premlaćene majku i kćerku, a uz drum od Subotice prema Ceru »P. Vuksan« je s vješala skinuo i pokopao 4 žene, 3 muškarca i troje djece) činilo bi se da ih i nema. S Cera se 1. brigada pomjerila u smjeru sjeveroistoka prema Vladimircima, 12 kilometara južno od Šapca. Dejstvujući u sastavu divizije, brigada je prodirala prema Mačvi i dolini Save »u cilju razbijanja četničko-nedićevske vlasti, i iznenađivanja manjih njemačkih kolona i mobilizacije ljudstva.«¹¹⁸²

Od 20. do 30. septembra Šesta divizija je »prosječno dnevno primala 45-50 novih boraca«. Prema podacima štaba 1. proleterskog korpusa od 21. septembra, »u vremenu od ulaska u Srbiju naše jedinice su popunjene hiljadama novih boraca, tako da su izvjesne jedinice porasle za 60 do 80 procenata.«¹¹⁸³ Kad je 6. divizija stigla na Cer, u njene je brigade iz Darosave, gdje je bilo prikupljeno oko 2500 dobrovoljaca - prema nekim svjedočenjima - stiglo 650 mladića. Dvojica od onih koji

1-1/3.

^{1,80}> Isto, 28, 4-3/1.

Isto, 797, 1-1/3

^{U82}> Isto, 1-2/3.

^{U83}> Zb. NOR, 1/12, 243

ulaze u 6. diviziju, skojevci Milutin Milenković i Vojin Nikolić, kasnije će pisati da su to uglavnom bili beogradski omladinci, »koji su pod teškim pritiskom okupatora, četnika i raznih drugih izdajnika bili izgubili organizacione skojevske veze«. ¹¹⁸⁴⁾

Komesar 6. proleterske divizije Dragoslav Mutapović, onih dana više angažiran pozadinskim pitanjima, organiziranjem narodne vlasti i društveno-političkih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta nego vojnim operacijama, 26. septembra zapisuje: u diviziju stigla 562 dobrovoljca. U 1. brigadu raspoređena su 242, u 2. - 120, a u 3. brigadu 200.

Dvjesto četrdeset dvojica srbijanskih omladinaca, koji se 26. septembra uključuju u jedinice 1. brigade, imali su primjer u stotinama valjevskih mladića. Poslije valjevskog gimnazijalca, Mikice Pelivanovića koji je imao prvoborački staž, u brigadu su se uključili neki radnici iz »Vistada«. Trojica braće Markičevića, Dušan, Dragan i Miša, sami su zarobili puške. Najmlađi od braće, gimnazijalac Miloš, zvan Miša, godište 1929, bio je tek nešto viši od karabine, ali već u prvoj borbi je pokazao izuzetnu domišljatost i zavidnu hrabrost, što će posebno doći do izražaja u novembru u fruškogorskim lovovima na »žive jezike«.

Među onima koji vatreno krštenje doživljavaju u borbi za Valjevo bio je i Dušan Janković, koji će kasnije postati čuveni vojni novinar. U zapisu o 1. ličkoj proleterskoj brigadi, zapravo u zapisu o dobrovoljcima iz Srbije i, posebno, iz Valjeva, piše kako su »agitatori« - komesar čete Mirko Lasković i prethodne noći prvi put u borbi kaljeni Dragan Markičević - ispred kaverne »Sunce«, pred kojom je nekoliko dana ranije I zvjerski ubijena Smilja Lajić, pozivali valjevske mladiće da se uključe u i. 1. brigadu. Valjevski dobrovoljci su prikupljani u zgradi poljoprivredne škole. Do tad čete nisu imale više od 60 boraca, a novopostavljeni desetar Stevo Rastović Brko je u Valjevu u svojoj desetini odjednom imao čak 13 mladića. Rastović je probrao sve golobrade dječake - nijedan nije bio stariji od šesnaest godina. ¹¹⁸⁵⁾

Nema sumnje, s početka je među starim i novim borcima bilo razlike, ali ne u volji, ne u moralu, nego samo u iskustvu. Ubrzo će se pokazati da su Srbijanci nevjerovatnom brzinom savladali sva boračka umijeća.

Među dobrovoljcima ponekad su dolazila i po dva, i po tri brata, nekad brat sa sestrom, u desetak slučajeva po dvije sestre. Osim trojice Markičevića, u vrijeme borbe za Valjevo u proleterske jedinice su se uključila i tri člana najslavnije porodice valjevskog regiona, potomci Alekse Nenadovića, jednog od posjećenih knezova iz turskih vremena i njegovog sina prote Mateje, prvog Karađordevog emisara kod austrijskih i ruskih dostojanstvenika. Student Aleksa Nenadović Cakan i njegov brat iz gimnazije, Jaša Nenadović, koji će četiri mjeseca kasnije biti zbog bolesti poslan na pozadinski rad u Beograd, zadržani su u »Božidaru Adžiji«, a njihova sestra je raspoređena u neku krajišku brigadu.

U prvi mah problema je bilo s onima mlađim od 16 godina: primiti ih ili ne primiti. Problem nije bio identičan ličkom slučaju, gdje je svatko tko je mogao nositi pušku bio u nekoj jedinici. U Valjevu su dječaci pravo na osvajanje proleterskog imena stekli zahvaljujući Slobodanu

¹¹⁸⁴⁾ Milutin Milenković i Vojin Nikolić, Srbijanci u 6. proleterskoj, Zb. *Sesta divizija* 434.
¹¹⁸⁵⁾ Dušan Janković, n.d. 135

Milivojeviću, gimnazijalcu, petnaestogodišnjaku, koji je za vrijeme borbi u Valjevu zadivio Ličane svojom prodornom snalažljivosti. Pucao je kao stari borci. Kad je Mirko Lasković bez diskusije upisao u spisak dobrovoljaca malog Milivojevića, javili su se i njegovi vršnjaci. Presudili su Velebit i Bogde Vujnović: dopušteno je i malodobnima da budu u proleterskim jedinicama. Do 23. septembra iz Valjeva i drugih mjesta Podgorine prijavilo se oko 1200 dobrovoljaca.¹¹⁸⁶ »Sa njima se, kad jedinice nisu u pokretu ili na drugim zadacima, intenzivno izvodi vojnostručna i politička nastava, protkana našim bogatim ratnim iskustvom.«¹¹⁸⁷

Štabovi su onih dana učestalo upozoravali da bi moglo »velikim prilivom novoga ljudstva« doći do slabljenja i discipline i čvrstine »vojne organizacije«, pa je zahtijevano da »odmah treba preduzeti sve mere za učvršćivanje discipline kod novih boraca, i to ne samo organizaciono, već i vaspitno.«¹¹⁸⁸ Što su jedinice bile bliže Beogradu, to je i dobrovoljaca bilo više. Istina, poslije razbijanja četničkih formacija i prvog negativnog iskustva s pozivom da se razoružani četnici, od Dražine organizacije uglavnom prisilno mobilizirani, uključe kao dobrovoljci u jedinice NOVJ, štab 1. proleterskog korpusa je vjerovao kako »vrlo malo ima izgleda da se jedinice osetnije pripreme« do prodora u beogradsku zonu, ali će početkom oktobra utvrditi da je »broj nenaoružanih ravan broju naružanih«, odnosno: »Imamo nenaoružanih skoro deset hiljada.«¹¹⁸⁹

Zbog dvoje dobrovoljaca, koji su se svrstali u redove 1. ličke proleterske brigade, komandant armijske grupe Peko Dapčević je 23. odnosno 25. septembra, pisao vrhovnom komandantu maršalu Titu. Radilo se o sinu i kćeri Draže Mihailovića. Najprije njegova kćer, a zatim i sin, dolaze u brigadu. Dražina kćer, Gordana Mihailović, bila je organizirana u komunističkoj omladini. Njen brat Dušan je više bio sklon sestrinim, nego očevim idejama Peko Dapčević je bio u Ljigu kad su ga Đoko Jovanić i Dragoslav Mutapović obavijestili o Gordani i Dušku Mihailoviću. O Dušku Mihailoviću Dapčević Tita obavještava 23. septembra 1944:

»U našu vojsku stupio sin Draže Mihailovića. Nije zločinac. Daće izjavu o Draži kao izdajniku. Da li da ga primimo?«

Obavještenje o Gordani Mihailović, koja je već bila borac u 1. ličkoj proleterskoj brigadi, uslijedilo je 25. septembra:

»Kćer Draže Mihailovića izbjegla od četnika i pristupila u našu vojsku. Navodno član SKOJ-a.«¹¹⁹⁰

Oboje su do oslobođenja Beograda zadržani u 1. brigadi, a potom su dobili druge dužnosti.

Ne samo po velikom broju dobrovoljaca, nego i po bezbroj drugih elemenata, postalo je očito - što onih dana piše i komesar divizije Mutapović - da se »sa padom Valjeva« sve »stalno popravlja u našu korist«.¹¹⁹¹

Šesta divizija je stalno jačala. Mada se ginulo, boraca je u svim brigadama sve više. Iz izvještaja štaba korpusa vidimo da je divizija 5. oktobra imala 3000 boraca, a 9. oktobra - 5600, s tim što se tada u diviziju uključila i jedna kompletna brigada sa svojih 850 boraca. U tri stare bri-

¹¹⁸⁶> A VII, 372, 2/31-2.

¹¹⁸⁷) Milan Antončić, n.d. 379.

¹¹⁸⁸> Zb. NOR, 1/13, 268

¹¹⁸⁹> A VII, 327, 2-46/2

¹¹⁹⁰> Isto, 372, 2/2

¹¹⁹¹> D. Mutapović, n.d. 61

gade dolazi 1770 dobrovoljaca.¹¹⁹² **Prva** brigada je uoči bitke za Beograd, mjesec dana poslije njenih prvih borbi za oslobođenje zapadne Srbije, imala više boraca nego ikad ranije: gotovo 1500.

Aleksandar Ranković i Arso Jovanović, koji su, dok je Tito bio u SSSR-u, a potom u Rumuniji, rukovodili, na Visu, Vrhovnim štabom, tražili su od jedinica u Srbiji da dobrovoljce i mobilizirane mladiće svrstavaju u nove brigade i divizije. Vrhovni komandant, vrativši se 28. septembra iz Moskve u Krajevu, nije taj stav prihvatio. Štabu 1. korpusa je naredio da izvršava isključivo njegova uputstva, a Rankoviću je 3. oktobra pisao: »Neka Arso (Jovanović) obustavi svako dalje formiranje novih divizija i neka se stare (divizije) popunjavaju bar na 10.000«. ¹¹⁹³ Od generala Peka Dapčevića i Sretena Zujovića, koji je bio u štabu 1. armijske grupe, tražio je da ne formiraju »Šumadijsku diviziju«, već da popune postojeće jedinice, i to »najhitnije, a najkasnije do 8. oktobra, jer vas čeka krupan zadatak, kojeg ćete izvršiti zajedno sa Crvenom armijom«. ¹¹⁹⁴ Preciznije uputstvo je maršal Jugoslavije štabu Armijske grupe poslao 6. oktobra:

»Diviziju (šumadijsku) ne stvarajte, već cijele šumadijske brigade uključite u vašu VI ličku i V krajišku i jednu vojvođansku diviziju«. ¹¹⁹⁵

Dva dana potom u 6. diviziju je uključena Kosmajaska brigada. Znatn dio njenog komandnog sastava popunjen je podoficirima i oficirima 1. brigade. Time počinje veliki odliv komandnog kadra. Kad je 1. brigada s Pocerine krenula prema Kosmaju, radi predstojeće beogradske operacije, koja je do 6. oktobra angažirala snage armijske grupe NOVJ sa 29.680 boraca, mnogo češće od ličke razliježe se otegnuta pjesma mladića valjevskog, šabačkog, kosjerićkog i ljiškog kraja, pjesma Podgorine, Azbukovice, Tamnave i Pocerine, a posebno pjesma Kolubaraca:

Kolubaro, tija vodo, ti ostaješ, a ja odo',
ti ostaješ - ja odlazim, dok fašizam ne pogazim...

Pokret kolona prema Beogradu pratile su kiše, hladne, i ponajčešće s istočnjakom. Do 8. oktobra jedinice 1. brigade su s Pocerine stigle u Vreoce, gdje se brigadi priključuje više od 500 novih boraca, ¹¹⁹⁶ tako da će se 1. brigada u borbu za Beograd uključiti sa gotovo 2000 boraca.

Pred položaje spoljne obrane Beograda, dvadesetak kilometara južnije od utvrđene linije Železnik - Resnik, u rajon Sokolovo - Beljina, brigada je stigla 10. oktobra. Povazan je u kratkim okršajima s neprijateljem, koji je »uglavnom bio defanzivan«. ¹¹⁹⁷ U Guncatima i Nenadovcu uveče 13. oktobra brigada je primila naređenje »da u zajednici sa ostalim snagama našeg korpusa, trupama Crvene armije i dijelovima XII korpusa oslobodi Beograd«.

Prva brigada 6. divizije, kao divizijska rezerva i osiguranje divizijske bolnice, nastupala je pravcem Guncati - Nenadovac - Rušan - Kijevo - Kneževac - Topčider; zdesna joj je 2. lička brigada, a slijeva jedinice 12. korpusa. ¹¹⁹⁸ Uveče 14. oktobra, kad počinje neposredni udar na Beograd, 1. brigada je stigla u Resnik, gdje su se njene jedinice, kao i

¹¹⁹²) A VII, 797, 14-83/2.

u*) zb. NOR, 11/14, 199

¹¹⁹⁴) Isto, 214

li«) Isto> 222

¹¹⁹⁶) A VII, 797, 2-2/3

¹¹⁹⁷) Zb. NOR, 1/13, 356

¹¹⁹⁸) Isto, 352

jedinice 3. brigade, koja je nastupala ispred 1. brigade, sastale s jedinicama Crvene armije. U Rušnju je bataljonima 1. brigade preneseno novo naređenje štaba divizije: »Sve naše jedinice imaju uložiti krajnje napore da se grad oslobodi u toku dana i noći 14/15. ovog mjeseca«. ¹²⁰¹ Takav je, naime, bio plan komandanata savezničkih snaga. Generali Dapčević i Ždanov vjerovatno ne bi računali s tako brzym pobjedom da su znali prave snage neprijatelja, i u Beogradu i na putevima prema Beogradu s istoka, gdje se zadržala korpusna grupacija Waltera Stettnera, koji će se pokušati probiti s oko 30.000 vojnika. U štabu armijske grupe NOVJ vjerovalo se da je kod branilaca Beograda »brojno stanje smanjeno, a moral vrlo slab«, ¹²⁰² a pokazat će se da je u obrani Beograda bilo više od 30.000 vojnika s oko 400 raznih artiljerijskih oruđa i minobacača, 70 tenkova i oklopnih kola. Uz te snage, pod komandom Willia Schneckenburgera, Beograd su branile i kvislinške snage. Do početka napada za Beograd »identifikacija neprijateljevih jedinica i organizacija obrane nije uopšte izvršena«. ¹²⁰²

Sve će to uvećati gubitke Dapčevićevih divizija, od kojih je Vrhovni komandant 10. oktobra zatražio da »prve uđu u Beograd«, jer je smatrao da je to »politički važno«. ¹²⁰³ S divizijama naše armijske grupe nastupalo je 17.000 vojnika 4. gardijskog mehaniziranog korpusa Crvene armije, sa 160 tenkova, 21 samohodnim artiljerijskim oruđem, 366 topova i minobacača, 1038 motornih vozila... Napad su podržavale i razne streljačke jedinice CA, te dijelovi Dunavske riječne flotile i 9. avio-korpusa Crvene armije. ¹²⁰⁴

Jedinice armijske grupe NOVJ su u Beograd prodirale sistemom »klinova« u četiri grupe. »Osim što smo u četrnaestooktobarskoj zapovijesti odredili pravce napada svih naših divizija« - kaže Peko Dapčević - »u zapovijest smo unijeli i nešto svečanog teksta: 'Mi danas izvršavamo istorijsku zadaću u ovom ratu time što glavni grad otadžbine oslobađamo od njemačko-fašističkog ropstva i nedićevisko-četničke izdaje i vraćamo ga svome narodu i otadžbini'... ¹²⁰⁵

Raspoređena između 12. korpusa na lijevom krilu i 1. proleterske divizije na desnom krilu, 6. proleterskoj diviziji je naređeno da nastupa »opštim pravcem: cestom i željezničkom prugom Topčider - Topčiderski venac - Vojna bolnica - Kraljice Natalije ulica - Knez Mihailova ulica - Kalemegdan - Gornji Grad (tvrđava)«. ¹²⁰⁶ Uz naređenje, po sjećanju Milana Antončića, »dobili smo planove Beograda, tako da smo prilikom dobivanja zadatka znali kojom se ulicom krećemo i koju još treba da osvojimo, a i crtali smo, za naše stariješine, skice ulica i prilaza objektima napada«. ¹²⁰⁷

" »Üito, 385

¹²⁰⁰) Isto, 364-368

¹²⁰¹) Isto, 365

¹²⁰²) Đoko Jovanić, Neka operativno-taktička iskustva iz Beogradske operacije, zb. *Beogradska operacija*, VINC, Beograd, 1985, 1 78.

¹²⁰³) Zb. NOR, 11/14, 263.

¹²⁰⁴) Jovo Popović, Beogradska operacija, intervju s Pekom Dapčevićem, »Arena« od 20. 9. do 30. 10. 1964; isti autor, *Oslobođenje Beograda*, kazivanja Peka Dapčevića, »Alfa«, Zagreb, 1976; Savo Drljević, Beogradska operacija - najveći domet snaga i umijeća Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, zb. *Beogradska operacija*, 38-39.

¹²⁰⁵) Jovo Popović, n.d. 83.

¹²⁰⁶) Zb. NOR, 1/13, 366.

¹²⁰⁷) Milan Antončić Velebit, Neka iskustva iz napada na veliki grad, zb. *Beogradska operacija*, VINC, Beograd 1985, 191.

Postupajući prema zapovijesti štaba 1. proletarskog korpusa, koji je ujedno bio i štab 1. armijske grupe NOVJ, štab 6. divizije je svojim jedinicama naredio:

»1) II brigada, brdski divizion: napada neprijatelja pravcem: cestom i željezničkom prugom Topčider - Topčiderski venac - Vojna bolnica - Kraljice Natalije ulica - Knez Mihailova ulica - Kalemegdan - Gornji grad - Tvrđava. Desno od ove linije je Prva divizija, a lijevo Treća brigada.

Zona širenja desno: Igralište BSK-a (kluba) - Gučevska ulica - Kralja Milana ulica - Uzun-Mirkova ulica.

Desno održavati čvrstu vezu sa jedinicama I divizije i motomehanizovanim jedinicama Crvene armije, a lijevo sa našom III brigadom.

2) III brigada, inženjerska četa: Napada neprijatelja naporedo sa II brigadom.

Zona širenja desno do II brigade, a lijevo Bulevar vojvode Putnika - Miloša Velikog ulica - Bosanska ulica - Pop-Lukina ulica - Donji Grad (Pobjednik).

Desno održavati vezu sa II brigadom, a lijevo sa jedinicama XII korpusa.

3) I brigada: Kao divizijska rezerva smjestiće se na prostor Resnika.

4) Kosmajka brigada: Smjestiće se na prostor Kijeva i služiti kao rezerva.

5) Štab II i III brigade biće u tijesnoj vezi sa artiljerijom Crvene armije, koja je na njihovom sektoru radi potpomaganja.

6) Divizijska bolnica biće u s. Resniku.

7) Po oslobođenju Beograda I brigada smjestiće se u Rakovicu, II brigada u Jajince, III brigada u Resnik, Kosmajka brigada u Kijevo. Štab divizije u Rakovici.

8) Za vrijeme borbe Štab divizije kretaće se pozadi II brigade«. ¹²⁰⁸⁾

Sve vrijeme nastupanja prema Beogradu i u dane prodiranja kroz Beograd, kao prethodnica 6. divizije nastupao je specijalni Izviđački odred, formiran 9. oktobra. Uključivanje tih izviđačkih odreda u beogradsku operaciju štabu armijske grupe je savjetovao Vrhovni komandant: »Šaljite hitno brza izviđačka odjeljenja naprijed...«. ¹²⁰⁹⁾ U Izviđački odred 6. divizije svrstane su sve izviđačke čete, kakve su u brigadama formirane krajem augusta. Za komandanta Izviđačkog odreda postavljen je obavještajac 1. brigade Janko Dimić Pop. Prvi sudar s Nijemcima Odred je imao ispred Resnika, 11. oktobra (zarobljeno 10 Nijemaca), a narednih dana je prikupljao dragocjene podatke o neprijateljevom rasporedu na pravcu nastupanja 6. divizije, ¹²¹⁰⁾ koja je u prvom ešelonu imala 2. i 3. brigadu, a u drugom ešelonu Kosmajsku i 1. brigadu. ¹²¹¹⁾

U jedinicama 1. brigade popodne 14. oktobra raspoloženje je bilo slabo, mada je štab divizije obaviješten o »visokom moralu svih boraca«. Borci su bili neraspoređeni zbog toga što je 1. brigada prvog dana borbe za Beograd zadržana u divizijskoj rezervi. Kod komandanta divi-

10⁸⁾ Zb. NOR, 1/13, 385-386.

¹²⁰⁹⁾ Isto, 11/14, 263

¹²¹⁰⁾ A VII, 797, 3-4/3

¹²¹¹⁾ Isto.

zije neki su zbog toga protestirali, a sedamnaestogodišnji kurir »Matije Gupca« Stipe Šimatović je iz svega glasa plakao kad je vidio kako pored 1. brigade prolaze crvenoarmejci, uvjeren - kao što će kasnije govoriti - da će »oni utren oka osloboditi Beograd, a mi nećemo barut omirisati«.

Drugog dana borbe za Beograd, 15. oktobra, oko podne 1. brigadi je naređeno da krene u napad pravcem Rakovica - Topčider - Senjak sa zadatkom da razbije njemačke grupacije utvrđene na Čukarici i Mostaru. Oko 18 sati brigada je, nastupajući po bataljonima, napala topčidersku željezničku stanicu, čukaričko groblje, hipodrom, šećeranu i rajon između Dedinja i Senjaka, ispred Gospodarske mehane. Štab divizije je od brigade tražio da »presječe vezu između Beograda i Čukarice i da izbije na Senjak«. Na Čukarici su se prethodno borile neke sovjetske jedinice. Gdje god je nastupala 1. brigada, »sadejstvo sa jedinicama Crvene armije ostvarivano je spontano na nivou nižih taktičkih jedinica«.¹²¹² Ispred škole na Čukarici dijelovi 1. brigade su zatekli čitav vod zaklanih crvenoarmejaca; iscrpljene, Nijemci su ih iznenadili. Kasnije je »sovjetska komanda pored leševa crvenoarmejaca provela mnoge svoje jedinice da borci vide taj zločin.«¹²¹³

Borbe na Čukarici su bile izuzetno žestoke. Da jedinice, manevrirajući po nepoznatim četvrtima, ne bi upale u njemačke zasjede, brinuli su Beograđani. Četu »Matije Gupca« je od njemačke zasjede spasio Simo Kordić, koji je istrčao pred oslobodioce na ulazu u Ulicu kralja Petra, gdje je bila zasjeda. Borbe su bez zastoja vođene čitave noći i narednog dana, 16. oktobra. U ta dva dana, 15. i 16. oktobra, čitava 6. divizija je imala 87 mrtvih i 242 ranjena borca. Prva brigada je najveće gubitke imala kod čukaričke šećerane, ali i u nekim miniranim zgradama u blizini pravoslavne crkve i čukaričke gimnazije. Borci su se htjeli pokazati pred savezničkom vojskom, pa su u nekoliko uzaludnih juriša uludo ginuli. Tek kad su privučeni sovjetski topovi, »neprijatelj je protjeran iz pravoslavne crkve i iz tri zgrade koje su bile utvrđene«.¹²¹⁴

U šećeranu se nikako nije uspijevalo prodrijeti. Prvi nalet dijelova »Matije Gupca« zaustavili su mitraljeski rafali, a snajperist s krova šećerane je naročito ubojito gađao. Tog snajperistu je uočio Nikola Kokotović, koji je nekoliko dana ranije primio četu od Đure Lemića, jer je Đuro bio prekomandovan u Kosmajsku brigadu. Kad je Kokotović pokušao da, istrčivši na čistinu ispred tvornice šećera, puca na snajperistu, on ga je preduhitrio i jednim hicem ubio. Jedan od oficira štaba »Matija Gubec«, Radica Popović, tada je oborio snajperistu. Kokotovića su svi u brigadi žalili. Izuzetno cijenjen zbog odlučnosti i domišljatosti, taj plavokosi mladić zapamćen je i po pjesmi. Zamijenio ga je Ilija Popović. Kad su Popović i Milan Basta organizirali novi napad na tvornicu šećera, Nijemci su »ispred svojih rovova natjerali žene, djecu i starce i preko njihovih glava otvorili vatru na naše borce onemogućavajući nam da pod snažnom vatrom jurišamo«.¹²¹⁵ Kroz njemački obrambeni ras-

¹²¹²< Savo Drliević, n.d. 44

¹²¹³ Lazo Radaković, Divizija u Beogradskoj operaciji, zb. *Sesta proleterska divizija*, 410.

¹²¹⁴> Zb. NOR, 1/14, 277

¹²¹⁵ Lazo Radaković, n.d. 408.

pored probila se samo desetina Ivana Šepeta. Puškomitraljesci Matija Pavlović i Dušan Matić su omogućili svojim drugovima da uđu u magacin čukaričke šećerane.

Štab brigade se bio smjestio na Senjaku u zgradi švedske ambasade. Tu je, pamti komandant Velebit, popodne 16. oktobra, od njemačke artiljerije poginuo ambasadorov sin. Kad se štab pomjerio prema centru grada, sekretar štaba Dane Dasović je u ambasadi ostavio sanduk s brigadnom arhivom.

Njemački otpor je bio grčevit. Branili su Beograd strahovitom upornosti, pothranjivani vjerom u prodor 30.000 vojnika Stettnerove grupacije s istoka. U složenim uvjetima uličnih borbi, najčešće bez ikakvog znanja o snazi i rasporedu neprijatelja na pravcu svog nastupanja, bataljoni 1. brigade, baš kao i sve jedinice armijske grupe NOVJ uključene u bitku za Beograd, dosta dobro se snalaze. Posvuda se ispoljavala samoinicijativa, pojedinačna i kolektivna, ali i aktivna saradnja Beograđana, koji »su nam se priključivali i pri ulasku u grad, i naročito tokom uličnih borbi. ... vodili su nas i pokazivali nam gdje se neprijatelj nalazi«. ¹²¹⁶¹

U operacijskom dnevniku divizije za 16. oktobar je navedeno da je »nastavljena teška borba u pravcu ministarstava, željezničke stanice i na Čukarici«, gdje su ponavljani juriši »zauzimajući kuću po kuću, bunker po bunker«. ¹²¹⁷¹ U žestini tih sudara, borce je nadahnjivala neobična jeka sovjetskih reaktivnih bacača, takozvanih »kacaša«: kad one pucaju, zapisao je na Čukarici 17. oktobra komesar 16. divizije Paško Romac, »dobiva se utisak kao da je u vazduhu neko krdo divljih svinja, a tamo gdje raketa pada stvara se užasan oganj«. ¹²¹⁸¹ Iza najisturenijih položaja 1. brigade na Čukarici i Senjaku, »konji su se od ovih raketa toliko uplašili da su se razbjegli po okolnim ulicama i borci su ih jedva nekako uhvatili i smirili«. ¹²¹⁹¹

Prva brigada je iz borbi u rajonu Čukarica - Senjak - Mostar izvučena 18. oktobra (položaje preuzimaju jedinice 12. korpusa), da bi se barem malo odmorila na Topčiderskom brdu. Ali, kako na istočnim prilazima gradu dolazi do teških sudara sa Stettnerovom korpusnom grupacijom, znatne snage armijske grupe NOVJ su izvučene iz Beograda, pa je 1. brigada uvedena u borbe na položajima koje je do tada držala 3. lička brigada.

Sa 8. crnogorskom na desnom krilu i 22. kosmajskom na lijevom krilu, brigadi je naređeno da nastupa ulicama kraljeva Aleksandra i Milana: »Po likvidiranju palate 'Albanije' i hotela 'Moskva' prodiranje u pravcu zemunskog mosta«. Iz sačuvane zapovijesti ¹²²⁰¹ vidi se da je u prethodnici bio 1. bataljon, koji je nastupao od Topčiderskog venca preko Bulevara Slavija, i Deligradske ulice na Beogradsku i Krunsku. I 4. bataljon je uključen »u prvi borbeni red«, sa zadatkom da zatvara Aleksandrovu ulicu i da potom likvidira neprijateljska uporišta u »Moskvi« i palati »Albanija«. Drugi i 3. bataljon (bez svoje 2. čete) ulaze »u drugi borbeni red«, s tim da u 3 sata 18. oktobra nastupaju do ugla Krunske

¹²¹⁶> Milan Antončić, n.d. 190

¹²¹⁷> A VII, 797, 3-4/3

¹²¹⁸> Zb. NOR, 1/14, 133

¹²¹⁹> Lazo Radaković, n.d. 410

¹²²⁰> Original je sačuvao dr Mladen Šikić; AVII taj dokument nema

i Studeničke (2. bataljon), odnosno do ugla Krunske i Prote Mateje (3. bataljon). Također je naređeno da se komore svih bataljona prikupe u Rakovici pod komandom intendanta 3. bataljona Ivana Jarmeka. U Rakovici je i kuhinja za sve dijelove brigade.

U nastupanju kroz Beograd štab brigade je sa štabovima 1. i 4. bataljona održavao telefonsku vezu, a sa štabovima 2. i 3. bataljona bio je povezan patrolama i kuririma.

Dok se 1. brigada po dijelovima probija prema centru Beograda, 18. oktobra, u rajonu Avala - Vrčin dolazi do žestokog obračuna s grupacijom generala Stettnera. Ta korpusna grupacija, podijeljena u tri ešelona, potpuno je razbijena. Njen komandant je poginuo, a ostaci tučenih snaga se pokušavaju probiti prema Obrenovcu. Sjeveroistočno od Vreoca i Velikih Crljeni ostatke borbene grupe Wittmann je sačekala 2. četa »Božidara Adžije«. Ta četa je bila u osiguranju tamošnje termocentrale. Njen komandir Stevo Damjanović, gorštak s Cemernice, nekad često spominjan u pohvalama zbog bombaških akcija, u dva navrata je vodio četetu u protunapad, da bi suzbio uporne Nijemce. U drugom napadu je poginuo. Njegovi borci su zalegli lijevo i desno od mrtvog komandira i odatle se ni koraka nisu pomakli.

U centru grada najteže je bilo savladati neprijatelja u Hipotekarnoj banci, zbog dvokatnog bunkera ispred zgrade, na današnjem Trgu Marksa i Engelsa, u zgradi »Ježa«, te u »Moskvi« i »Albaniji«. Na prilazima tim utvrđenim čvorištima miješale su se jedinice 1. brigade s Kosmajskim četama i četama 8. crnogorske, te s dijelovima sovjetskog mehaniziranog korpusa. Dvadeset godina poslije borbe za Beograd, komandant sovjetskih snaga u beogradskoj operaciji, general Ždanov, izjavio je kako su »vojnici Crvene armije bili istinski oduševljeni hrabrošću partizana i na prilazima gradu i, posebno, u borbama za najuži centar«. ¹²²¹ Upravo zbog tog oduševljenja, crvenoarmejska komanda je poslije prodora čete Nikole Pavkovića u hotel »Moskvu« intervenirala i tražila da borci odmah iziđu, kako u obračunu s Nijemcima u hotelu ne bi izginuli. ¹²²² Za to vrijeme četa Pajice Pavkovića je krvarila pokušavajući da se probije u zgradu »Ježa«. Direktni napadi nisu uspjeli. Desetina Stojana Trtice se tada podvukla susjednoj zgradi, ušla u podrum i - osvajajući stepenicu po stepenicu - izašla na prvi kat, odakle je probila zid i prodrla u zgradu »Ježa«. U tom polaganom osvajanju »Ježeve« zgrade istakli su se novi puškomitraljezac Milan Ružić, koji je »od sprata do sprata prednjačio u svojoj grupi«, i Milica Rakić, koja je tren bila strijelac, tren bombaš, a tren nježna bolničarka«. ¹²²³

Kod Hipotekarne banke krvarile su čete »Matije Gupca«. Jedna grupa »Gupčevih« boraca je u taj rajon stigla još u noći 16. i 17. oktobra. Tu grupu je vodio nekadašnji beogradski šegrt Radica Popović. Pred Hipotekarnom bankom im se priključio Milan Kovačević, kućepazitelj kuće broj 2 u Vlajkovićevoj ulici, brat krntijaša Nikole Kovačevića. Odatle je Radica Popović s dijelom bataljona pod komandom Đure Dropca i zamjenika komesara Pajine Novakovića izišao pred »Albaniju«,

¹²²¹) J. Popović, n.d. 72

¹²²²> A VII, 798, 3-5/3

¹²²³) Dušan Janković, n.d. 144

a na dvokatni bunker ispred Hipotekarne banke juriše nastavlja četa Milana Baste, koji je u posljednjem okršaju, kad se dvadesetak Nijemaca iz bunkera predalo, bio teško ranjen.

U centru grada posljednji su se predali Nijemci utvrđeni u palati »Albanija«. U zgradu su prvi ušli borci 3. čete »Matije Gupca«. Vodili su ih njihov novi komandir Ilija Popović i njegov zamjenik Mićo Damjanović. Lijevo od ulaza avionska bomba je otvorila ulaz u podrum palate. Borci su kroz tu rupu ušli u zgradu, da bi odmah zatvorili vodo-vod. Pustili su Nijemce da shvate kako će ih žeđ dotući, a onda su ih počeli dozivati da se predaju. Poslije tri sata počeli su silaziti mašući bijelim maramicama. Tu je oko 15 sati 19. oktobra zarobljeno 160 Nijemaca. Teške, nepokretne ranjenike su ostavili na prvom katu. Na kro-vu »Albanije«, ispred puškarnica, nađeno je šest šaraca i teški bacač. Uokolo su bili naslagani džakovi s pijeskom.¹²²⁴

Poslije zauzimanja centralnog dijela Terazija, 1. lička brigada je na-stavila prodiranje u pravcu zemunskog mosta. Usput je zauzela zgradu uprave grada, takozvanu »Glavnjaču«, koja je pred zoru zapaljena. Baš tad je s Dedinja iz štaba 1. proleterskog korpusa Titu javljeno da su pro-leterske i udarne divizije »istorijsku zapovijest izvršili« i da su borci »spremni za juriš na Zemun«. Tito je odgovorio pohvalom, »za vanred-no junaštvo i upornost«, borcima svih divizija Armijske grupe NOVJ.

Iz operacijskog dnevnika 6. divizije vidi se da je divizija 14, 15, 16. i 17. oktobra imala 171 poginulog, 466 ranjenih i 76 nestalih. Nema pod-ataka u operacijskom dnevniku o gubicima 18. i 19. oktobra. U jednom izvještaju navodi se podatak o svega 78 poginulih iz 6. divizije, 330 ra-njenih i 61 nestali.¹²²⁵ Štab divizije izvještava da je divizija od 14. do 20. oktobra imala: 183 poginula, 515 ranjenih i 76 nestalih.¹²²⁶ U sačuvanom izvještaju štaba 3. ličke brigade navodi se podatak o 28 mrtvih, 144 ra-njena i 26 nestalih iz te brigade.¹²²⁷ Druga je brigada »imala velike gu-bitke od oko 60 mrtvih i oko 100 ranjenih«.¹²²⁸ Za Kosmajsku brigadu i 1. brigadu posebnih podataka nema, osim što referent saniteta Mladen Šikić »na osnovu osobnih bilježaka«, procjenjuje da je 1. brigada imala »više od 200 izbačenih iz stroja«.¹²²⁹

¹²²⁴) Kasnije je prodor u »Albaniju« pripisan jedinicama 8. crnogorske brigade, međutim, iz operacijskog dnevnika 1. proleterskog korpusa se vidi da su se za »Moskvu«, »Jež« i »Albaniju« borile jedinice 6. divizije, dok »1. divizija zajedno s Crvenom armijom uspeva da zauzme nekoliko zgrada na Terazijama i izbija u Ulicu braće Jugovića i u Ulicu Rige od Fere«. (Zb. NOR, 1/4, 135) Na »Albaniji« je ujutro 20. oktobra iz-vješena pobjednička zastava, i izvjesio ju je barjaktar 8. crnogorske brigade Mladen Petrović iz Nepričave, pa je možda i stoga često pisano kako je 8. crnogorska zauzela »Albaniju«.

¹²²⁵> Zb. NOR, 1/14, 135

¹²²⁶) A VII, 797, 3-3

¹²²⁷> Zb. NOR, 1/14, 280

¹²²⁸> Đorđe Orlović, n.d. 309

¹²²⁹) Zna se da su u beogradskoj operaciji poginuli: Jandre Žunić, Jovo Baškot, Branko Bruić, Nikola Cvijanović, Boško Andrić, Stevo Mileusnić, Tihomir Mitrović, Dušan Pavković, Mićo Pavković, Gvozden Petrović, Stevo yekić, Nikola Kokotović, Martin Kranjčević, Vladislav Uvković, Dragan Čopić, Jovan Čopić, Milan Delić, Pajo Dubajić, Petar Maljković, Nikolaj Plamov, Angelo Andreotti, Luigi Pralino, Peko Miljković, Aleksandar Marković, Vojislav Pantelić, Stevan Damjanović, Mile Bogdanović, Milan Vlasisavljević, Milorad Radivojević i Milan Radojčić.